"Я — мертвий рибалка, лежу на дні моря. Не знаю, як і від чого я помер".

Густауо Мухіна. Початок оповідання

"Білий корал"

Я лежу в землі. Наді мною чорний пласт. Не бачу сонця, бо коли помер, сонце вибухнуло чорнотою, яка покрила весь світ, і через яку й доводиться мені тепер дивитися. Тож лежу я під землею, скорчений, із завернутою назад головою. Але я дивлюся, я вмію дивитися. Дивлюся крізь грубезний шар землі. Ні, ні, мертві не мають майбутнього! Мертві — це закінчений день, про який забувають, переживши його. Але я дивлюся, бо я вмію дивитися.

Знаю, що біля мене лежать інші, такі, як я, вони також повернулися обличчями вгору і також дивляться крізь земну товщу. Ми різні люди, добрі й лихі. Ми стріляли один в одного, ми обіймали один одного, ми ненавиділи й любили. А зараз нас немає. Зараз ми вже не стріляємо й не обіймаємося, не ненавидимо, але й не любимо. Зараз ми тільки дивимося крізь товщу землі.

Це в мій час було. Йшли ми у лавах, кричали з трибун і бочок, з возів і тачанок, когось переконували, а найбільше себе. Показували рукою вперед, і нам марилися ясні світанки, нам марилася умита сонцем і росою земля, нам марилися ясні палаци і білі у хмарах стіни. Навіть коли лягали спати, нам снилося сонце, велике, соковите, а не те, що палить і висушує. Сонце, яке творить життя на землі.

Саме тому ми й говорили про революцію. А потім, билися й убивали. Вбредали у землю люди, винні й невинні, добрі й лихі, а я думав про добрих і невинних — вони вбредали в землю і вкладалися на її дні із сонцем у погляді. Хотіли вони щастя, і не тільки для себе й роду свого, хотіли вони золотої омани людства — за неї ж бо воювали. А в них стріляли, а їх убивали, та й вони убивали — на те і війна. І лилися червоні ріки, і вливались у них червоні струмки. Вони ж вбредали в землю, винні й невинні, із заплющеними очима, але із сонцем у них. А там, на землі, все ще запально говорили, так гарно говорили, а ті, хто залишався живий, наставляли вуха, щоб слухати. Блищали очі, а навкруги цвіла революція.

Були між нами благі, були жорстокі, були довірливі, були недовірливі, були з ясними очима, були і з темними очима, одні закликали, другі шепотіли: "Розберися!"

Ми поспішали, бо не було в нас багато часу, ми поспішали, щоб не спізнитися, ми стріляли один в одного, бо нам снилося вночі сонце, що сходить, — не те, яке спопеляє, а яке родить, а ті із нас, кому приходив час, мовчки вбредали в землю і лягали на її дні.

Був, біля мене один хлопчик, я й зараз пам'ятаю його гімназичну форму й дитяче обличчя. Якось після бою, серед порубаних і постріляних, він сів на землю в своїй гімназичній шинелі і гірко заплакав: "Хіба не можна не вбивати?" — плакав він, і сльози рили рівчаки на його бруднім юнім обличчі. Я хитав головою, а над нами співав жайворон, трусив синіми небесами. Я сказав: "Ходімо, хлопче, в поле, ходімо жайворонків послухаємо". І ми пішли в поле, лягли в соковиту холодну траву і почали дивитися в небо. Зараз ми також дивимось у небо, але не бачимо його, бо над нами грубий шар землі, але й зараз ми дивимося, все-таки дивимося. А тоді ми дивились у небо і бачили синій шовк, і срібні хмари, як кораблі, що повезуть нас у

майбутнє. "А чи обов'язково вбивати?" — спитав мій юний друг, бо сльози все ще котилися по його юних і брудних щоках.

Тоді я оповів своєму другові казку, яку знав. Я розповів йому, що ми воюємо, щоб не вбивати, що добро саме на землю не приходить, а світлі стіни, про які мріємо, самі не побудуються. Він же дивився в небо й слухав жайворонка, а я розказував йому про найяснішу із воєн — революцію, і мій юний гімназистик перестав плакати, сів, сперся на коліна і дивився мені в рота.

"І нарешті прийде час, коли не будемо вбивати, і нарешті прийде час, коли говоритимемо, що думатимемо.-"

Кипів бій. Ми лежали в соковитій траві, гімназистик прикладався до рушниці, заплющував очі і стріляв. І в нього було при цьому натхненне обличчя, ніби він пісню співав. А потім він зойкнув тоненько, скочив на ноги, схопився розчепіреними пальцями за повітря і впав на рушницю — кров тоненькою цівкою потекла по обличчю, а вуста скривилися в останній, смертельній усмішці...

Ми брели шляхами, бур'янами, якими позаростали поля, ми брели степами, переходили ліси, збивали чоботи, рвали одежу, ми перебредали річки, червоні від крові, і перестрибували так само червоні струмки. А жайворонки над нашими головами дзвонили ту ж таки пісню, оповідаючи нам про мир та любов. А потім усе скінчилося, і ми прийшли додому. Були хати наші занедбані, і не мали ми чим поживитися. Різали ми дерева, щоб обігріти себе і ходили на базари з мішечками, щоб прогодувати себе. Лягали спати голодні, але вночі нам снилося сонце, не спопеляюче, а те, котре родить і приносить добро. Біля мене росла мала подоба моя — мій син, і я сказав йому якось:

"Вже прийшов цей час, ми перестали вбивати, вже нарешті прийшов цей час, ми можемо говорити, що думаємо..."

Син дивився на мене широко розверстими очима. Він не бачив революції, тому й не розумів мене до кінця. Я його переконував, і він мені вірив. Бо й він, лягаючи спати, мав ув очах своїх сонце.

А потім прийшла ніч. Чорна, кошлата ніч без зірок, місяця і без сну про сонце. Ходили по вулицях слуги тієї ночі, люди в шинелях. Вони схопили мене й кинули в машину. Я бачив їхні очі, їхні зуби, але я не бачив їхніх облич. Вони підсовували мені папір і вимагали, щоб я підписав те, про що мені й не снилос^. Вони тупотіли ногами, кричали й били мене. Вони роз,7 повідали мені, який я лихий у цьому світі, і які лихі в цьому світі мої друзі. Я дивився в очі цим людям. Вони носили форму революції, на грудях були ордени, вони мали очі, носи, зуби і вуста, але в них не було облич. Мене били й калічили: "Признавайся!"

Не знав, у чому мені признаватися. Не знав, що мій син відрікся від мене так само, як і моя жона. Не знав, що і це їх не врятує, як не врятує мене ні те, що я признаюся, ні те, що не признаюся. Сонце вже не снилося мені вночі, і не дзвонив над головою жайворон. Бо прийшла ніч, чорна, кошлата ніч без зірок, місяця і без сну. А люди в революційній формі лаяли й били мене. Я мовчав, бо знав, що це зрада.

А потім прийшла ніч остання. Ніч остання — це щось таке, як чорне небо без дна. Ніч остання — це маленький промінець у тому небі без дна, який поступово розгоряється у вогнище. Ніч остання — це довгий-дов-гий коридор, якому немає кінця, і в якому горить електричне світло, а здається, що тільки одна свічка. Ніч остання — це криваві плями на стінах, які, мов оте світло в ночі без дна розгоряються в пожежу. Я йшов по

довгому-довгому коридорі й прикривав рукою очі —бо той вогонь спалював мені їх. Я йшов по довгомудовгому коридорі і знав, що справжнього вогню ще не було. Що справжній вогонь іще спалахне, і то так, що спалить і небо без дна, і цей довгий коридор з червоними вогнищами на стінах, і мої очі. Так воно й сталося: блиснуло полум'я, спалахнула чорна ніч без дна і погасла в довгому-довгому коридорі остання свічка. Стіни з гуркотом розпалися на безліч кам'яних уламків, а я побачив себе перед повноводною рікою часу, яка котила в сині степи червоні хвилі. Повільно скидав із себе одежу, бо в ріку часу не входять одягненим. Скидав закривавлену сорочку, яка була колись біла, скидав порвані штани, які також колись були білі. Роззуватися мені не довелося, бо прийшов сюди босий, отож і вступив у ріку, щоб омити себе...

Тепер я лежу й дивлюся крізь чорну землю. її не раз розкопували, і до мене прибредали люди. Прибредали і лягали на дно земне. На землі чулися вибухи, і я зрозумів, що люди знову воюють і знову вбивають. Біля мене лежить мій юний друг, той самий гімназистик, з яким колись творили ми революцію. Він дивиться вгору як і я, але ми ніколи з ним не розмовляємо. Бо ми можемо тільки дивитися.

До нас прибредали солдати. Свої й чужинці. Прибредали й лягали на дно землі. До нас прийшла мати. Обіймала дитину, і в неї були випиті очі. Вона не лягла, а сіла. Пригортала до грудей дитину свою і чи співала, чи плакала. А люди йшли і йшли, військові й у цивільному, жінки, чоловіки, діди, баби і діти. Йшли колонами, виснажені, випиті, не люди — попіл. І цей попіл лягав мені на груди. Цей попіл ставав, зрештою, ще одним шаром землі, що покривала нас. Ми ж усі були спокійні. Бо не вміли розмовляти, а тільки дивилися. Бо єдине, що ми можемо, — це тільки дивитися. Прибредали до нас і люди в генеральських мундирах. Прибредали і лягали, одні догори лицями, а інші лицями долі. Мені ставало страшно, бо я нічого

не розумів. Не розумів, що відбувається на землі, а люди все ще воювали.

І настав кінець. Все знову заспокоїлося, і до нас приходили вже ті, хто мав прийти. Я дивився крізь землю і майже нічого не бачив. Але я дивився, бо знав, що, це не той кінець прийшов, якого я чекав. Знав, що ще довго треба буде дивитися і довго думати, бо хоч і мертвий рибалка я і на земному дні, мені доведеться ще багато думати. Я довго пробуваю в чорноті. За цей час навіть зневіра в мені зародилася, я обростав нею, хоч і не хотів. Бо я розумів — зневіра — це не той спокій, якого я прагну тут, на дні земному. Мій спокій — знову уздріти сонце.

Я виростав із землі травою. Я прикладався оком до капілярів коріння. Я сам ставав корінням і пнувся зеленим зелом у білий світ. Але не міг зазирнути в живе життя — от чому зневіра мене обплітала, мене і гімназистика, мого юного друга, котрий лежав поруч. Ми дивилися вгору, ми — це всі люди, які прибрели сюди, це мати з дитиною, гімназистик і я. Наші погляди проростали квітками, але й так не вдавалося нам щось побачити.

І ось тоді земля здригнулася. Ми побачили, як вбредає в землю чоловік із залізним обличчям і залізним тілом. Із залізними руками й ногами, залізними очима і зубами. Ми дивилися на нього, як могли, але не дивився він на нас. Ступав залізним кроком, і це від того здвигалася земля. Ми перелякалися, але він був спокійний, цей залізний чоловік. Він вбредав у землю, як і всі ми, і як і всі ми поклався. Але не догори обличчям, а долі. Отак упав, як падає скинутий пам'ятник, — і все затихло. Тоді ми ще спрагліше потягли крізь землю свої погляди. Ми дивилися очима трави і квітів, і квіти ті з травою били барвами в небо. Що там робиться на тій землі? Що там думають на тій землі? Чи вбивають один одного люди?

Що це за дивні велетенські гриби з чорними шапками виростають там вряди-годи? Хто садить ті, гриби, і хто їх збирається збирати? Чи мають змогу люди говорити те, що думають? Чи будують між собою стіни, чи їх ламають?

Ми дивимося: гімназистик, мати і я. Біля нас лежать мільйони: розстріляних, спалених, замучених, просто вмерлих. Ми пробиваємо поглядами землю, поглядами — це значить травою і квітами. Ми запитуємо про те, що нас цікавить у вітра, хмар, навіть у тих білих з чорними шапками грибів, котрі вряди-годи виростають на землі. Ми запитуємо, але не дістаємо відповіді, бо вітер на те і вітер, щоб колошкати наші душі, а не пояснювати нам незрозуміле.

Тоді я, рибалка із дна земного, прошу, щоб пробігли наді мною босі дитячі ноженята. Я прошу, щоб руки мого онука зірвали квіти мого погляду. Я хочу, щоб діти мої — внуки, принесли ті квіти у свій дім і поставили у воду. Я хочу подивитися, який він, той їхній дім, і послухати їхню щоденну балачку. Що тривожить їх, мучає, а що веселить і радує. Я хочу побачити батьків отих своїх внуків: чи сильні вони і чи вільні? Сміїрться вони а чи плачуть. Що вони думають про нас і про внуків своїх? Еге ж, саме тих внуків, які ще не народилися...

Біля мене лежить гімназистик — це з лівої руки, біля мене лежить мати з дитиною — це з правої руки. "Хіба не можна, щоб не воювати?" — шепоче гімназистик, і це єдина фраза, яку він тут, на дні землі, промовляє.

Я ж лежу мовчки. Я — мертвий рибалка із дна земного. Наді мною чорний пласт. Я не бачу сонця, бо коли я помер, воно вибухнуло чорним, і ця чорнота не покинула мене. Але я дивлюся, я пробиваю землю травою і квітами, — ось вона, моя мова; я сподіваюся, я прислухаюся, я придивляюся, я тягнусь

корінням, я німо волаю, аби почули мій безмовний голос, і єдиний мій страх — щоб це не був голос волаючого в пустелі.

1962 р.